

meg munkaszervezését és saját munkakultúráját, önnön jól felfogott közvetlen érdekéből fejleszti munkáját, annak kultúráját, ez teszi kezebe a kalendárium mellett a többi nyomtatott szót is, ezért van az, hogy nemcsak a technikai civilizáció vívmányait lehet a sok földművesothonban megtalálni, hanem komoly szépirodalmat a szakirodalom mellett, olyan képeket is láthatunk a falakon, amelyek nemcsak a Jézuskát, a szentháromságot, a cigánylánykát, meg a dombolda!on legelésző kis teheneket ábrázolják... Nem mindenhol ismerhetjük fel ezt a tendenciát, de a fejlődés jeleit nem tagadhatjuk le. A munkásosztály nagyon gyakran sokkal rosszabb helyzetben van, mert a munka professzionális megosztása miatt az eredményeket nem látja olyannyira közvetlenül, nem éli át annyira közvetlenül. A munkaszervezés, a gyár, az iroda vagy az iskola nem tekinti közvetlen fontosságú célnak a kultúra befogadására való nevelést, mely anyagi érdekből történjék. Szó sincs minálunk ilyen rendeltetésű anyagi motivációról. Ha mi egy más kultúrpolitikát akarunk, akkor meg kell szüntetnünk azt a koncepciót, hogy a kultúra egy rezervátum. A kultúra befogadását kell fölemelnünk, az emelheti csak az elemi kultúrát magasabbra...

(A beszélgetés nem szakadt itt meg, de elfogyott a magnószalag. Bár jegyzeteltem, a töredékesen elkapott, vallomásszerű monológ nehezen illeszkedne az eddig érintett problematikába. Úgy terveztük, hogy jegyzeteim alapján egy más alkalommal folytatjuk a beszélgetést. A más alkalom — örökre elmaradt.)

A FILOZÓFUS REMÉNYE

DÉSI ÁBEL

1. SZOMBAT DÉLUTÁN

In memoriam
Bodrogvári Ferenc
(1935—1980)

Milyen mélységből
hozza fel az arcod
a fájdalom
drága barátom

a fájdalom foltjai
sebek lesznek
szombaton délután
szombaton délután

ki fogja az arcunk
tisztára mosni
a sötét gondok
és fájdalmak után

nappal és éjszaka
mért cserél helyet
szombaton délután
szombaton délután

az ajtón ekkor
kopog a halál
hová meneküljünk
szombaton délután

2. SZÜRKE ELÉGIA

Milyen a létünk
a gyászos vágyak
vonulatában
a semmi előtt

látod a múlás
lépteiben már
benne remeg a
félelem is

nyár elején is
itt van az ősz
s éveket borzol
a semmi szele

nyár elején is
pusztul az élet
s lázak dúlják az
őszidőket

milyen a létünk
ha fáj az idő
s fojtogat már
a türelem is

3. MÉGIS ÉLÜNK

A halál nyomán is
marad az élet
és élni kell mégis
a gyászos időket

lehajtott fejjel
s remegő kezekkel
kövessük mégis
a remény szavát

távozók után is
marad az élet
és gyermekek állnak
a sír körül is

valaki mindig
hallgat és gyászol
s holnapra hagyja
a reményeit

valaki mégis
lebírja gyászát
s győz benne mégis
a holnapi élet

4. GYÁSZOLÓ REMÉNY

Milyen a remény
a halál után
az élet közepén
halálban vagyunk

gyászol a remény
és inog az ész
az élet közepén
megszakadunk

él a remény
a csapás alatt
az élet közepén
csak seb marad

marad a remény
az ütés után
az élet közepén
s a halál után

és él a remény
a halál után
az élet közepén
s a jövő útján

így lesz a remény
emberi lét
fájdalom írja
le tiszta nevét

5. AZ ÉSZ REMÉNYE

Felemel végül az ész
eszmei fénye
a gondolat szárnya
időt lehel

a gondolat sorsa
hogy győzzön
az anyag örök
múlása felett

a gondolat útja
is emberi út
de tovább visz mint
az emberi lét

életünk hídján
vonul az idő
s történelmet sodor
a jövő felé

a gondolat lesz
az emberi lét
időből teremtett
cselekvő ész

6. VÉGÜL AZ ÉLET

Végül az élet
élni akar és
életet teremt
a semmiből is

végül az élet
csak végtelen kör
élettel nyílik
halállal zárul

végül az élet
végtelen folyó
elfolyik innen
de bennünk marad

végül az élet
viszi az időt
és az idő is
bennünk folyik

végül az élet
kezdet és vég
végtelen kezdet
s megújuló vég

7. MINDEN SZOMBATON

Milyen mélységből
 hozza fel az arcod
 a fájdalom
 drága barátom

honnan szakad ránk
 a fájdalom napja
 szombaton délután
 szombaton délután

távozó lépteid
 után is itt marad
 a gyászos remény
 virrasztó fénye

a fájdalom foltjai
 végül elszürkülnek
 szombaton délután
 szombaton délután

máskor is jön és
 kopog a halál
 s mi itt maradunk
 szombaton délután

Szabadka,
 1980. VI—VIII.

A VERS ELŐTT ÉS A VERS UTÁN

Levél Bányai Jánosnak

Úgy érzem, hogy erről a versről el kell mondani néhány dolgot. Nem magáról a versről, inkább arról, ami megelőzte és követte, az elmondásra váró élményekről és gondolatokról. De magát a verset is ki kell néha egészíteni.

A vers sohasem mondhat el mindent. Néha csak sejtet, vagy jelez. És sok mindent elhallgat, mert éppen az elhallgatással jut el az igazi dolgok kimondásáig. A vers sűrít és stilizál. Válogat és kiemel az elmondásra váró dolgok között. Ha mindent el akarunk mondani, ak-

kor a mérhetetlen szóáradat és fecsegés vidékére jutunk. Ezt pedig csak a rossz próza csinálja. Mert a jó próza csupán a lényeges dolgok elmondására törekszik.

Két kérdésre próbálok itt feleletet adni:

1. *Mi történt a vers megírása előtt, és miért írtam e verset?*

2. *Miért írtam e versről szóló vallomást, és hogyan kapcsolódik ez magához a vershez és annak élményvilágához?*

A vers ajánlása Bodrogvári Ferenc emlékének szól.

Ez a pár szó, sűrített formában, egy évekig tartó, meghitt baráti kapcsolatot, egy igazi erkölcsi-eszmei közösséget kíván kifejezni. Bodrogvári tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála nemcsak megszakította barátságunkat, hanem egy életre szóló mély sebet is okozott.

Szóljon erről néhány adat és tény:

Bodrogvárit 1970 tavaszán ismertem meg közelebbről. Ekkor indult Szabadkán a három új folyóirat, az *Üzenet az Oktatás és Nevelés* és a *Létünk*. A szerkesztőségek a városháza épületében egymás mellett szeltek.

Bodrogvári az *Oktatás és Nevelés* felelős szerkesztője volt és szerkesztő bizottsági tagja az *Üzenetnek*. Itt találkoztunk igen gyakran.

Ezenkívül pedig, mint szomszédok, szinte naponta az utcán, a ház előtt. Bodrogvári ekkor írta a budapesti egyetemen megvédett, *A humanista értékek lehetőségei a modern társadalomban* című doktori értekezését. A monográfia előtanulmányai, a szükséges szakirodalom begyűjtése és feldolgozása volt akkor számára a legfontosabb feladat. Naponta folytatott beszélgetéseink ebben a témakörben mozogtak.

E mindennapos találkozások idején alakult ki köztünk az az eszmei-erkölcsi közösség, amely mindvégig jellemezte beszélgetéseink és vitáink légkörét és tartalmát.

Az érdeklődés, a nézetek és az életszemlélet rokonsága és azonossága tartós emberi kapcsolatot hozott létre. Mindehhez szervesen járul hozzá, hogy Bodrogváriban egy nagyon közvetlen, nyílt és egyszerű embert ismertem meg, aki szerette a tréfát, és az élet dolgait is jó humorérzékkel szemlélte.

Mingyvig életerős, jókedvű, egészséges embernek ismertem. Talán azért is rendített meg annyira halálának a híre. És az sem hagyható figyelmen kívül, hogy egyetlen hónap leforgása alatt három barátomat vesztettem el. Közülük kettő (Bodrogvári és Sáfrány) a szomszédaim voltak.

A halálesetek és tragikus figyelmeztetések sorozata április elején indult.

Bodrogvári egy szerencsés kimenetelű autóbalesetet élt át. Jobb kezét súlyos ütés érte, és néhány napig nem tudott dolgozni. De sem csonttörés, sem zúzódás nem történt. Szóval, jól megúsza. Amikor elmesélte, hirtelen jött ötletességgel ezt mondtam neki:

„Íme, a filozófia viszontagsága a technika korában!”

Ezen akkor jóízűt neveltünk. Közben megjegyeztem, hogy erről érde-
mes volna később tanulmányt írni. Nevetve mondta, hogy erre is sor
kerülhet.

Két hét múlva engem ért hasonló baleset. Elütött a városi autóbusz.
de szerencsésen megúsztam (én is) az ilyenkor szokásos csonttörés és
sebesülés nélkül.

Amikor Bodrogvári erről értesült, fejemre idézte saját szellemessége-
met, mondván: íme a filozófia viszontagsága a technika világában. Újra
jót neveltünk.

Aznap este hallottam a hírt, hogy meghalt Jean Paul Sartre francia
író és filozófus.

Ekkor csapott meg a halál közelségének élménye.

Elütött az autóbusz. Két métert repültem a levegőben, elterültem a
földön, és az autóbusz a hirtelen fékezés közben megállt az orrom előtt.
Mert megtörténhetett volna az is, hogy nem repülök a levegőben, hanem
azonnal elterülök a földön és a kerekek alá kerülök. Az autóbusz a fé-
kezés után is ment még vagy egy métert. Két ember felemelt, egy ház
lépcsőjére ültettek. A közlekedési rendőr vitt ki a kórházba. Ott meg-
vizsgáltak, megtapogattak, és megállapították, hogy szerencsésen meg-
úsztam. A jobb kezem könyökéről lehorzsolódott a bőr, ezt bekötötték,
és így saját lábamon hazamentem...

Feküdtem az ágyban, és Sartre halálának a hírére a halál kérdéseit
tettem fel magamnak.

Másnap Bodrogvárral beszélünk erről, és megállapodtunk, hogy ő a
Híd én pedig a *7 Nap* számára írok cikket Sartre-ről. Bodrogvári meg
is írta a cikket, de már csak az ő halála után jelenhetett meg a *Híd*
júliusi számában.

Május elején hosszú és súlyos betegség után meghalt Sáfrány Imre,
életem egyik legjobb barátja, akihez huszonöt éves barátság fűzött.

Két hét múlva újságolták, hogy súlyos agyvérzéssel kórházba szállít-
tották Gyólai Mihályt. Gyólai május 29-én halt meg.

Bodrogvári halálának napján, szombaton délelőtt, még arról beszél-
gettünk, hogy mi mindent kell még megcsinálni. Örömmel újságolta,
hogy május közepén végre befejezte a *Pedagógia és elidegenedés* című
monográfiáját, és átadta az Eletjel kiadónak.

Délután egy ismerősöm már halálának a hírért hozta. Nem értettem,
hogy ez most mit is jelent, hogyan lehetséges. Aztán körülautóztuk a
várost, ismerősökhöz és barátokhoz vittük a rossz hírt.

A következő napokban csak erre gondoltam.

Erre a három emberre, aki sorban meghalt, és íme, egy csodálatos
véletlen folytán, én életben maradtam. Arra gondoltam, hogy hányszor
álltam már a halál küszöbén magam is; betegségek, sikertelen öngyil-

kossági kísérletek után, íme, itt élek, pedig hányszor meg akartam már halni, és hányszor sejtettem, hogy csak azért kell élni, hogy átérezzem az élet értelmetlenségét és minden céltalanságát. Azért kell tehát élni, hogy ennek az értelmetlen életnek megkeressem és megalkossam az értelmét, legalább önmagam számára. Legalább egy kicsit, hogy meg tudjak állni a lábamon.

Úgy éreztem azokban a napokban, hogy ezt a temérdek felgyülemlett fájdalmat valahogy ki kell vetíteni. Megírtam hát az emlékeimet Bodrogváriról és Sáfrány Imréről is. De elégedetlen voltam, az emlékező csak bevezetője annak, amit mondanom kell. Valami vers formájú rekviemet képzeltem el. Ezt kell megírni.

Újrahallgattam a klasszikus zeneirodalom rekvijemeit, és a halál témájára írott kompozíciókat. Áttanulmányoztam a klasszikus mészövegeket, a Rekviem és a Stabat Mater szövegeket.

A napokig tartó tanulmányozás után csak arra jöttem rá, hogy mindez kiindulópontnak, serkentésnek jó, de formaként semmi hasznát sem vehetem.

Feltettem tehát a kérdést:

Miről kell most írni?

Miért kell írni?

Kiről kell írni?

A feleletet így fogalmaztam meg: meghalt három barátom, közülük az egyik filozófus, és most erről kell írni. De nemcsak a haláláról, hanem az életéről is, meg gondolatainak utóéletéről. Ekkor akadtam rá Ernst Bloch szerencsés megfogalmazására: *gyászfatyolos remény* (Hoffnung mit Trauerflor). Így született meg a vers címe is. A filozófus és a gyászoló remény. Milyen a filozófus reménye?

A filozófus reménye a gyászoló remény.

Ez lett tehát a vers témája, az egész vers és az egyik rész címe is.

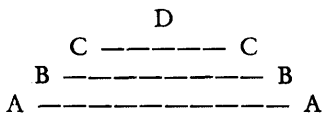
Az első négy sort azonnal megírtam:

Milyen mélységből
hozza fel az arcod
a fájdalom
drága barátom

Éreztem, hogy a hangvétel jó, de itt megrekedtem. Három nap múlva egyetlen lendülettel megírtam a ciklus első részét (Négy verset egymás után.) Néhány nap múlva a további három verset is. Utána három hónapig javígtattam, és mostani formájában augusztus végén fejeztem be. Most úgy tűnik nekem, a megoldás ideiglenesen jó. Egyelőre semmit sem tudok változtatni rajta.

Legnagyobb problémám a gondolati tartalom és a zenei forma összehangolása volt. A vers mai szerkezete munka közben alakult ki. A zené-

ből ismert rondó formát vettem alapul, mégpedig ebben a szerkezeti formában:

A vers tengelye a D betővel jelölt *Gyászoló remény* lett. Ezt öleli át a harmadik (Mégis élünk) és az ötödik (Az ész reménye) vers. A másik keretet a második (Szürke elégia) és a hatodik (Végül az élet) vers adja meg, és végül az alap és a befejezés: az első (Szombaton délután) és a hetedik (Minden szombaton) vers. Az utóbbiak címe is jelzi, hogy ugyanarra a témára épülnek, azzal a különbséggel, hogy az első vers a tragikumba vezet be, a hetedik pedig onnan tárja fel a kivezető utat. Mint amikor a zenében a téma első változatát a vonások, a másodikikat pedig a fa- és rézfúvósok szólaltatják meg.

A vers tartalmi és szerkezeti felépítését így lehetne összefoglalni és továbbgondolni:

1. Szombaton délután. Szombaton délután halt meg Bodrogvári Ferenc; ennek a délutánnak a légkörét és fájdalmát idézi a vers. A szombaton délután újra meg újra felhangzó refrénje itt úgy szólal meg, mint egy makacs basszus (basso ostinato), amely a maga kemény és kíméletlen hangjával a halál jöttét és jelenlétét jelzi. Itt van a halál szombaton délután, és nem menekülhetünk. A végzet itt a Moirák képében jelenik meg. Nem ananké ez, amely objektívebb lehet és kevésbé kegyetlen. A halál mint Moira jelenik meg, rajtaüt, és hirtelen távozik; szombaton délután. A fájdalom és a gyász nyomai, a sebek maradnak utána. Az arcok eltorzulnak, elsötétülnek. És mindezt katarzisz nélkül kell átélni. Mert a halál nem válthat ki katarziszt a való élet tényei közt. Az áldozatok és az áldozatok rokonai-barátai számára nincs katarzisz.

2. Szürke elégia. A halál és az elmúlás ténye. Egy általánosabb formában. A klasszikus elégiák hangneme és lírai formája bukkan fel. A címben jelzett szürke szín az esős, borús napokra utal. Áprilisban és májusban kevés volt a napfény és sok az eső, a borús, őszi nap. A létezés a gyász időszakában a semmi ténye elé kerül. Ma volt, holnap nincs. Milyen tehetetlen a Van és a Most világa a semmi előtt. A Van semmivé válik a halál ténye előtt. A halál tényét az élet keretében rejlő destruktív erők váltják ki. Ha nem sikerül őket elirányítani vagy megfékezni, akkor elpusztulunk. Az elmúlásban ezért rejlik a félelem. A türelem ilyenkor csak fojtogat, és lassan sodor a semmi felé.

3. Mégis élünk. A halál tényében az is benne van, hogy meg kell békülnünk a gondolattal, hogy az élet és a halál párhuzamosak. Ezért kell együtt élni nemcsak a halál tudatával, hanem a halál bennünk és körülöttünk élő tényével is. Am a sír körül ott áll az élet. Itt nemcsak

arra gondoltam, hogy elhalt barátainak volt családjuk, és gyerekeikben az élet folytatódik.

4. Gyászoló remény. A remény fogalma itt Ernst Bloch filozófiájának értelmezésében merül fel, nem a szó köznapi jelentésében. Bloch nevezi a reményünket gyászfátyolos reménynek. Olyan reménynek, amely gyászfátyolt visel. A versben szerepel egy latin mondás is, amit az általam ismert lexikonok Luther Mártonnak tulajdonítanak: *Media vita in morte sumus* (az élet közepén halálban vagyunk). E mondásra és címre komponálta gyász-anthémionját Henry Purcell is. A gyászfátyolos remény azt jelenti, hogy a remény tiszta nevét a fájdalom hatja át, a fájdalom írja le. Meg kell szenvedünk a remény értelmét, mert éppen ez az életünk.

5. Az ész reménye. Az előbbi gondolatsor folytatása, de kevesebb fájdalommal és józanabb érvekkel. A gondolat, a megvalósult gondolat, már szebb, tisztább életet él. Az alkotók megvalósult műveik által elérhetik a jövőt és az élet értelmét... A filozófia útját beragyogja a „Szellem hatalmába vetett hit” (Hegel).

Ez a kép bukkant fel előttem többször is e napokban. Az ész reménye és jogos elvárása csak az lehet, hogy az emberi lét végül is majd átalakul cselekvő értelemmé, és így azonos lesz az idő emberi arcával, a megvalósult időbeliséggel (*Zeitlichkeit*). Az emberi ész hivatása az, hogy legyőzze az időt és azonosuljon vele. A filozófia utolsó és legnagyobb feladata az idő legyőzése. Az ember már le tudja győzni a tér, a távolság akadályait és korlátait, de az idő tényével szemben még mindig tehetetlen. A tér minden akadályának a legyőzése az elvesztett idővel fejeződik ki. Idővel kell megfizetni azt, hogy néha-néha sikerül legyőzni a tér akadályait. Az emberi lét még mindig az idő fogságában szenved. Ezt a fogságot kell legyőzni az ész hatalmával, az ész történelmi lépéseivel.

6. Végül az élet. Visszatérés az élet kérdéseire. Az életnek megvan a maga autonóm belső hatalma, hogy felépítse a fájdalom és a sebek elleni védősáncot. Az élet belső lényege az az erő, amely arra törekszik, hogy fenntartsa önmagát és önerejéből tovább növekedjen. És ebben a folyamatban a keletkezés és a halál csak állomások, vagyis a körforgás pontja. Az örök kezdet és az örök vég így lesz egységes egész. A remény funkciója tehát az élet erejének, az élet önvédelmének a fenntartása. Lényegében erről beszél Bloch filozófiája is. Gramsci úgy fogalmaz, hogy az értelem pesszimizmusát az akarat optimizmusa egészíti ki. És kell is, hogy így legyen. A remény funkciójáról szól Walter Benjamin szép mondása is: „Csak a reménytelenek miatt adatott meg nekünk a remény”. Ernst Bloch egyik utolsó nyilatkozatában arról beszél, hogy: „A marxista nem engedheti meg magának, hogy pesszimizta legyen.” És még az élete végén komoran és rezignáltan nyilatkozó Max Horkheimer

is azt mondja, hogy: „Elméletileg pesszimistának kell lenni, gyakorlatilag pedig optimistának.”

7. Minden szombaton. Visszatérés az első vershez. De ezúttal más hangnemben. Most a gyászból kivezető úton járjuk végig a gondolatot. A remény vigasza léttény lesz, a sebek begyógyulnak. És az, ami egykor gyász volt és fájdalom, mára emlékké válik.

E versciklus, e vers-rekviem így akar végül is az élet értelmének, az alkotásban megszülető értelmes életnek a dicsérete lenni. Megkísérli az élet és a halál, a remény és a kétségbeesés örök egységét feltárni egy filozófus életében és halálában. Nemcsak a gondolat és a gondolkodás tragikus sorsát és lényegét próbálja megszólaltatni, hanem azt is, ami ennek ellenszegül.

Fájdalmas élmények sora hozta létre ezt a verset és ezt a vallomást. És maga a megírás is egyfajta védőbástya akart lenni a fájdalom ellen.

Szabadka, 1980. aug.—szept.

DÉSI Abel